

Таємна вечеря у нідерландському мистецтві пізнього середньовіччя: єдність чи різноманіття

Стефанія ДЕМЧУК (Київ)

К. і. н., КНУ імені Тараса Шевченка, асистент, stephanierom07@gmail.com

У XV ст. Таємна вечеря зустрічається значно рідше, ніж сюжети, пов'язані зі Страсним циклом чи життям Марії. Своєї популярності вона досягне лише у наступному столітті, хвилі теологічних дебатів, спричинених Реформацією. Що ж нам відомо про витoki Таємних вечерь XVI ст.? Що обумовило їх композицію та іконографію?

Ця тема на сьогодні досліджена нерівномірно. Значний масив праць пов'язаний з Таємною вечерею авторства Дірка Баутса, яка є центральною панеллю Вівтаря Св. Причастя. Привертав увагу дослідників і Часослов Катерини Клевської, у якому присутні декілька сюжетів з євхаристичною символікою (серед них є Таємна вечеря, адорація Тіла Христа, Песах як антитип Таємної вечері). Інші твори станкового живопису, мініатюри та гравюри розглядалися лише спорадично.

Саме тому ми спробуємо повернути цілісність еволюції сюжету Таємної вечері у нідерландському мистецтві доби пізнього середньовіччя. Для цього ми проаналізуємо три типи образів Таємної вечері: мініатюри, гравюри та станкові картини, які датуються XV століттям. У центрі нашої уваги буде композиційне рішення, колорит та іконографія цього образу. Як результат ми зможемо дати відповідь на питання, чи панувала у зображенні Таємної вечері єдність, чи різноманіття; чи стали Майстер Часослову Катерини Клевської чи Дірк Баутс законодавцями в іконографії Таємної вечері, яким був Рогір ван дер Вейден для «Розп'яття» чи «Оплакування»; і, зрештою, які риси пізньосередньовічних Таємних вечерь були успадковані майстрами XVI ст.

Усього нами було проаналізовано 15 Таємних вечерь, датованих XV ст. Вісім з них, тобто переважна більшість, є мініатюрами з Часословів, шість — стулками диптихів, триптихів та Вівтарів (самостійні зображення Таємної вечері з'являються лише у XVI столітті) та 1 дереворит. Те, що гравюри опинилися у меншості — не випадково. По-перше, сюжет, як ми відзначали вище, не був настільки популярним, щоб його масове продукування принесло відчутний фінансовий зиск друкарям, а, по-друге, саме по собі виробництво гравюр набуде розповсюдження пізніше, зокрема із вивіщенням найбільшого центру друкарства у ренесансних Нідерландах — Антверпену.

Найбільш раннім зображенням Таємної вечері є мініатюра з Часослову Катерини Клевської (1440). У ній були закладені основи для подальшого зображення цього сюжету у станковому живописі не тільки у XV, але і у наступному столітті. Христос з учнями сидять навколо прямокутного

стола. Навпроти Христа — пустий стілець, бо Юда, який на ньому сидів, уже схилив коліно та приймає з рук Учителя шматок хліба, вмоченого у вині. Саме так Христос, згідно з Євангелієм від Св. Іоанна, вказав іншим учням на майбутнього зрадника (Ів. 13:23:-30). Пустий стілець є ще одним нагадуванням глядачу, що один з апостолів покине їх зібрання. Поряд із стільцем двоє псів борються за кістку, що є одним із уособлень заздрості, смертного гріха, пов'язаного з Юдою.

Присутні у мініатюрі і виразні деталі: апостол зліва від Іоанна жадібно п'є вино з кухля, у той час як інші активно споживають ягня, що лежить на тарілці перед Христом. Цей незвичний для сакральних образів апетит апостолів є даниною єврейській традиції Песаху, адже, згідно біблійній настанові, євреї мали споживати Пасху Господню у поспіху (Вихід 12:11). Окрім того, візуалізація Таємної вечері як звичайного застілля, де гості з апетитом їдять та п'ють, «знижувало» патос зображеного, чим дозволяло читачу наблизитись до події.

У Таємній вечері з «Зерцала Життя Нашого Господа» (1455) ми бачимо схожу композицію — апостоли та Христос сидять за прямокутним столом, а уклінний Юда приймає хліб з рук Учителя, залишаючи, таким чином, вільним простір навпроти Христа. Повторення цього прийому не є випадковим, адже він дозволяє художнику ввести того, хто споглядає мініатюру, у коло Апостолів. Юда, отже, звільняє місце для читача за евхаристичним столом. Автор мініатюри з «Зерцала» вдається до традиційних мнемонічних прийомів: він зображує Юду у жовтій туніці, без німбу та рудим. Це звичні для пізньосередньовічної візуальної риторики прийоми іншування.

Однак не завжди художники залишались у межах канону. У 1480–1490-х роках, на які припадає пік зображення Таємної вечері у XV ст, ми зустрічаємо експерименти з композицією та девіації в іконографії.

На мініатюрі з MS Douce 311 (1488) прямокутний стіл незвично розвернений у глибину так, що ми бачимо Христа, який сидить у торці, де він дає «причастя» Юді. Інші апостоли по ліву та праву сторону стола споглядають за цим. Змінивши традиційний ракурс художник досяг більшої емоційності сцени: не тільки Юда, але й Христос опиняється відділеним від інших апостолів, які виглядають більше статистами, ніж учасниками. Христос та Юда, кожний по-своєму, відсторонені від інших, бо мають свою місію — позитивну та негативну, але яка скінчиться смертю обох.

Як не дивно бачити, але у такий драматичний момент один з апостолів чистить ножем зуби! Ця деталь, що розповсюдиться у XVI ст.¹, і на

---

¹ Про неї можна більше почитати у цій статті: *Ковбасюк С. А.* Тайная вечеря как соpvivium: пути десакрализации священных образов в нидерландском искусстве первой половины XVI века // Актуальные проблемы теории и истории искусств. Сборник статей. Вып. 6 / под ред. С. В. Мальцевой, А. В. Захаровой. — СПб: НП-Принт, 2016. — Р. 415–424. DOI:10.18688/aa166-5-43

сьогодні не має єдиного пояснення. Збірники застільних манер однозначно попереджають про те, що подібна поведінка за столом є виключеною. То в чому ж тоді справа? Вірогідно, що тут відіграв свою роль рух «нового благочестя» та його програмний твір «Наслідкування Христу» Томи Кемпійського. У цьому творі апостоли постають «глиняною посудиною» для Божої благодаті та навіть волоцюгами².

Деталь не була примхою одного майстра — вона з'являється і в інших «Таємних вечерях». З 15 досліджених нами «деталь з ножом» присутня у чотирьох випадках: два рази вона з'являється у мініатюрах (MS Douce 311, fol. 29v; MS M.1078, fol. 88v) та два — у станкових творах (Майстра Дів між Дів, 1490–1500, Приватна колекція; Майстра Легенди Св. Катерини, 1490–1500, Приватна колекція).

Не завжди композиція Таємних вечерь будувалась навколо прямокутного столу із симетрично посадженими апостолами та Христом у центрі. У шести з досліджених нами випадків Таємна вечеря відбувається за круглим столом. Три з них — це станкові зображення, дві мініатюри та 1 дереворит. Тобто живописці надавали перевагу саме круглomu столу на протигагу прямокутному (де з 8 прикладів 6 є мініатюрами).

До того ж станкова «Таємна вечеря», як зазначено вище, була частиною складнів. Здебільшого, вона виступала центральною панеллю. На бокових же зображували антитипи — її «провісників» зі Старого Заповіту.

Так, у випадку євхаристичного триптиха Майстра Легенди Св. Катерини (1490–1500) «Таємну вечерю» обрамлюють «Песах» та «Сон Іллі у пустелі». При цьому «Песах» та «Таємна вечеря» римуються, як і у випадку Вівтаря Св. Причастя Дірка Баутса (1464): агнець, якого споживають євреї під час седеру, відсутній на столі Таємної вечері, адже його замінила гостія — Тіло Христове.

Підводячи підсумки зазначимо, що для пізньосередньовічної Таємної вечері у нідерландському мистецтві характерніше було різноманіття, ніж єдність. Не можна спростувати побутування певних композиційних схем, однак домінантим все ж був експеримент: майстри змінювали ракурси, форми столів та розсадки учасників трапези, деталі. Деякі з деталей були дуже незвичними (наприклад, «деталь з ножом»). Такі девіації переходять зі сторінок манускриптів у станковий живопис.

² Кемпійський Т. Наслідкування Христа. — Львів: Свічадо, 2006. — С. 161–162.